

Пояснювальна записка

Програма інтегрованого курсу «**Навколишній світ**», що забезпечує виконання програм навчального предмету «Я у світі» через відповідну реалізацію галузі «Суспільствознавство» та предмету «Природознавство» з однойменною назвою галузі розроблена у відповідності до Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462.

Поєднання в змісті інтегрованого курсу «Навколишній світ» елементів природознавства, суспільствознавства, екології, природоохоронної діяльності, етики, естетики, українознавства, літератури та мистецтва створює сприятливі умови для досягнення **основної мети**:

- особистісного розвитку школяра, формування у нього почуття патріотизму, належності до етносоціального та соціально-культурного середовища, до природи і суспільства, виховання громадянина України, ознайомлення з соціальними нормами і традиціями українського народу;

- формування загальноприйнятих стандартів поведінки, толерантної взаємодії з людьми, ціннісних орієнтацій у різноманітних галузях життя, культурній спадщині України, рідного краю, сім'ї; усвідомлення учнями універсальної цінності життя; екологічної, естетичної, валеологічної, практичної, моральної і пізнавальної цінностей природи;

- формування в учнів цілісного уявлення про природничо-наукову картину світу, місце людини в ньому; засвоєння узагальнених та емпіричних понять, які відбивають основні закономірності реального світу, розширюють і систематизують соціальний та пізнавальний досвід учнів;

- ознайомлення з основними методами пізнання; розширення життєвого досвіду учнів як основи розвитку особистості через використання активних, пошукових, творчих ме-

тодів у процесі вивчення різноманітних природних і суспільних явищ у їх єдності і взаємодії; здійснення пропедевтики навчання на наступних освітніх рівнях.

Інтегрований курс «Навколишній світ» спрямований на розвиток логічного мислення учнів, загальнонавчальних, дослідницьких умінь; творчих здібностей, позитивної мотивації до пізнання природи і суспільства; толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок.

Мета курсу «Навколишній світ» реалізується за допомогою комплексного застосування традиційних і сучасних методів навчання в процесі виконання таких завдань:

- формування уявлення учнів про цілісність світу, його єдність, взаємозв'язки, взаємозалежності, властивості, закономірності;
- формування теоретичних та емпіричних понять;
- формування наукового світогляду;
- формування екологічної культури, уявлень про місце людини в природі як її невід'ємної частини; засвоєння традицій українського народу;
- забезпечення єдності інтелектуального та емоційного сприйняття природи, заохочення учнів до практичної природоохоронної діяльності; розвиток екологічно грамотного, відповідального ставлення до природних ресурсів рідного краю, своєї країни і всього світу в цілому;
- виховання моральної спрямованості особистості, усвідомлення учнями етичних та естетичних норм поведінки в усіх напрямках їх життєдіяльності;
- створення умов для різнобічного розвитку учнів, їх емоційно-вольової сфери, формування в кожній дитині пізнавальної активності, самостійності та творчої особистості, здатної до самовираження і спілкування;
- формування основ споживчої культури, вміння самостійно приймати рішення щодо власної поведінки.

- формування інтересу до книги, ознайомлення учнів з різноманітною навчально-пізнавальною і художньою літературою.

Основними структурними компонентами курсу є: науково-пізнавальний (система знань про природу і місце в ній людини), діяльнісний (навчально-пізнавальна, практична та ігрова діяльність) і ціннісний (система цінностей у ставленні до природи, людей і себе).

Курс «Навколишній світ» побудовано на основі загальнодидактичних принципів, діяльнісної і особистісно зорієнтованої технології навчання і виховання учнів.

Зміст курсу «Навколишній світ», у якому відображено глибокі взаємозв'язки, що існують між гуманітарними, природничими, етичними, естетичними, моральними та іншими аспектами процесу пізнання світу, розкривається через такі **лінії змісту навчання**:

Людина як особистість. Зміст цієї лінії навчання розкривається через формування уявлення учнів про життя людини як однієї з найвищих цінностей реального світу, про неповторність кожної людини як самоорганізованої, моральної і самоцінної особистості, про цінність моральних якостей, а також через вміння застосовувати набуті знання для вироблення рис характеру, які забезпечують життєвий успіх (наполегливість, старанність, працелюбство, моральність). В програмі передбачено вивчення будови і головних функцій організму людини, правил гігієни, профілактики захворювань і надання посильної медичної допомоги.

Людина в суспільстві. Ця лінія змісту навчання реалізується протягом усього періоду вивчення курсу «Навколишній світ» у початковій школі. Поетапне усвідомлення довкілля і себе у ньому є одним з основних завдань курсу. Воно зосереджується у вихованні любові до своєї сім'ї, доброзичливого ставлення до людей, гордості за свою Батьківщину, патріотичних почуттів, розумінні загальнонавчаних прав лю-

дини та рівноправності людей у світі. Уявлення про взаємозв'язки між окремою людиною і суспільством формуються через пізнання національно-державної символіки, державного устрою та Конституції України, головних історичних подій, території і кордонів України, її природи та економіки, етнічного та демографічного складу населення, української культури, свого родоводу, правил поведінки учня і формування умінь надавати посильну допомогу членам сім'ї у веденні господарства, виконувати свої обов'язки учня, виявляти повагу до громадянських цінностей та приватного життя, Бережливо та шанобливо ставитися до результатів людської праці.

Людина серед людей. В процесі вивчення курсу «Навколишній світ» учні знайомляться з правилами взаємодії людей у сім'ї і суспільстві, з вмінням узгоджувати власні потреби з потребами інших людей для розв'язання конфліктів, отримують уявлення про взаємні обов'язки батьків і дітей, моральні вимоги до співіснування людей. На виховному матеріалі, закладеному в зміст програми, відбувається ознайомлення учнів із загальнолюдськими цінностями та моральними цінностями українського народу, з юридичною відповідальністю за поширені серед дітей правопорушення; формування умінь застосовувати отримані знання про мораль і цінності цивілізованого суспільства у взаємодії з людьми.

Культура. У розділі програми, присвячені краєзнавству, культурній спадщині українського народу і людства в цілому, художньому усвідомленню довкілля тощо, включені елементи знань про культурно-історичне середовище: пам'ятки історії та культури, архітектури та народного мистецтва.

Об'єкти природи. Знання про природу Землі закладені в зміст програми майже в кожному її розділі, оскільки, перш за все, необхідно познайомити учнів з явищами живої і неживої природи, які відбуваються саме на нашій планеті і так чи інакше впливають на життя людей.

У відповідні розділи програми включено матеріал, який знайомить учнів з речовинами, необхідними для життя рослин і тварин, складом та будовою речовини, ознаками і властивостями тіл і речовин, агрегатними станами речовини; формує уявлення про склад і значення повітря, води, гірських порід, ґрунту, про основні енергоносії на планеті і можливості енергозбереження. Діяльнісний компонент в цій змістовій лінії представлений практичними роботами, лабораторними дослідженнями, спостереженнями, які спрямовані на формування умінь виявляти ознаки і властивості речовин, навчити розрізняти предмети неживої природи, організми, рукотворні об'єкти, визначати масу тіл, наводити приклади агрегатних станів речовини, спостерігати і порівнювати теплові і світлові відчуття, вимірювати температуру повітря і води, вміти зберігати тепло і електроенергію в побуті, розуміти значення сонячного тепла і світла на Землі.

Науково-пізнавальний компонент цієї змістової лінії у програмі включає знання про зовнішню будову і основні властивості рослин і тварин: живлення, дихання, виділення, розмноження, розвиток; різноманітність живих організмів (віруси, бактерії, гриби, рослини, тварини), особливостями їх будови, росту, розвитку, процесів життєдіяльності та поведінки, і ознак їх пристосування до умов навколишнього середовища, ; про основні системи і органи організму людини, як єдине ціле, про їх основні функції систем і органів людини та умови, які забезпечують здоровий спосіб життя людини.

Поняття «жива» і «нежива» природа не виділені окремо, оскільки це дещо розмиває уявлення про її єдність і цілісність. Ці поняття відображені в певній послідовності тем, у демонструванні найбільш яскравих явищ живої і неживої природи та їх взаємозв'язків.

Завдяки реалізації діяльнісного компоненту в змісті програми в учнів формуються уміння, спрямовані на взаємодію, спостереження і вивчення рослинного і тваринного світу, охо-

рону природи, дотримання здорового способу життя, надання необхідної долікарської медичної допомоги. Ціннісний компонент у програмі представлено матеріалом, спрямованим на усвідомлення учнями не тільки матеріальної, але і моральної, пізнавальної, гігієнічної, а також естетичної цінностей природи для життя людини.

Взаємозв'язки в природі. У програмі лінія змісту навчання розкривається у тісній взаємодії живої та неживої природи з метою формування в учнів розуміння взаємозалежностей у природі, цілісності і єдності реального світу; знань про взаємодію людини і природи, сезонні зміни в природі, причини їх періодичності; про встановлення найпростіших взаємозв'язків між природними умовами на певній території та господарською діяльністю людини.

Земля – планета Сонячної системи. У програмі передбачено ознайомлення учнів з поняттям "Земля як планета Сонячної системи", формування уявлень про форму Землі, добове обертання і річний рух Землі навколо Сонця, земне тяжіння, форми земної поверхні, земні надра, глобальні екологічні проблеми Землі. У програмі закладені практичні роботи, які сприяють формуванню необхідних дослідницьких і практичних умінь: описувати об'єкти і явища природи, вести календар спостережень, орієнтуватися на місцевості за допомогою плану, карти, компаса. За допомогою проблемного матеріалу виховного спрямування в учнів формується усвідомлення себе частиною своєї землі, частиною українського народу, розуміння необхідності збереження природних багатств планети.

Україна на планеті Земля. Реалізація цієї лінії змісту навчання забезпечується через включення до програми знань про розташування України на фізичній карті світу і глобусі та різноманітність її природи. Зміст програми дає можливість формувати уявлення учнів про форми земної поверхні, водойми, багатство земних надр України, закономірне розташування природних зон на її території, особливості їх рослинного і тва-

ринного світу, природоохоронну і господарську діяльність, традиційні заняття населення України ; розрізнати за умовними знаками основні форми земної поверхні, моря, найбільші річки та озера України; розпізнавати найхарактерніші рослини і тварини своєї природної зони.

Рідний край. Програма дає можливість реалізувати цю лінію змісту навчання за допомогою проблемних тем, практичних завдань, які спрямовані на отримання учнями знань і формування у них пізнавальних умінь, необхідних для вивчення рідного краю, різноманітності його природи, господарської діяльності населення, а також для природоохоронної діяльності в рідному краї. Змістовна лінія «Рідний край» передбачає ознайомлення з особливостями погоди своєї місцевості, з формами земної поверхні на місцевості, розташуванням рідного краю на карті України.

Охорона і збереження природи. Наскрізно у програмі подаються уявлення про цінність природи для життя людей, залежність життя людей від стану навколишнього середовища, про охорону об'єктів неживої і живої природи. Програма передбачає ознайомлення з Червоною книгою та її значенням, з заповідними територіями, вимагає виконання правил поведінки у природі з одночасним залученням учнів до природоохоронної діяльності, з дотриманням народних традицій у ставленні людини до природи.

Методи пізнання природи. Ця змістова лінія реалізована в програмі через систему знань про умови і правила проведення спостережень, дослідів, практичних робіт, призначення приладів для спостережень та дослідів і формування умінь дослідницької діяльності учнів.

Інтегрований характер змісту і широкі міжпредметні зв'язки курсу «Навколишній світ» дозволяють йому органічно взаємодіяти з іншими дисциплінами, позакласними виховними заходами, що сприяє системності та наступності всього нав-

чально-виховного процесу в початковій школі, створює можливості для попередження перевантаження учнів.

Важливою особливістю змісту курсу «Навколишній світ» є його екологічне спрямування. Особлива увага приділяється вихованню відповідального ставлення до природи, необхідності її збереження і охорони. В певній мірі, зміст курсу «Навколишній світ» - це результат інтеграції основних аспектів проблеми збереження і охорони життя:

- екологічного, природоохоронного;
- валеологічного (збереження фізичного життя і охорона здоров'я людини як частини природи);
- духовно-творчого (збереження, охорона духовного життя людини, розвиток її творчого потенціалу, спрямованого в діяльності на гуманні цілі, бо, як відомо, без творчості у людини не може бути повноцінного духовного життя).

Інтеграція змісту створює передумови для широкого застосування нових методів і технологій викладання курсу. Враховуючи надбання сучасних наукових досліджень з проблеми розвитку особистості в процесі навчання і виховання, основою методики курсу «Навколишній світ» став інтегративно-діяльнісний підхід. Це системна організація навчально-виховного процесу на засадах впровадження науково обґрунтованої структури діяльності на кожному уроці. Такий підхід дозволяє формувати в учнів цілісне уявлення про навколишній світ через пошуково - практичну діяльність. Учні отримують необхідні знання за допомогою різноманітних способів активізації пізнавальної діяльності: спостережень, дослідів, вправ з моделювання, конструювання об'єктів та явищ навколишнього світу; спеціальних вправ для розвитку уяви, вправ з літературної творчості (складання казок, легенд, оповідань та поетичних рядків про навколишній світ), вправ та завдань для оволодіння загально-навчальними вміннями.

З метою впровадження у навчальний процес проектних технологій програма передбачає завдання для самостійного

пошуку інформації через додаткову літературу (енциклопедії, довідники тощо), інформаційні ресурси (Інтернет тощо), а також через спілкування зі старшими (батьками, вчителем тощо). Такі завдання програма представляє як міні-проект «Мої власні відкриття».

У методиці курсу «Навколишній світ» можуть використовуватися елементи методик викладання інших предметів: природознавства, мови і читання, музики, образотворчого мистецтва, трудового навчання. Надається перевага активним, творчим методам, а також дослідницьким методам: спостереженням, дослідам, практичним роботам; екскурсіям дослідницького спрямування, предметним урокам, евристичним бесідам, інсценізаціям, ігровим та діалоговим методам з широким залученням засобів літератури та мистецтва, народної творчості. Вказані методи допомагають учням самостійно відкривати для себе нові властивості і взаємозв'язки у довкіллі, знаходити власні рішення різноманітних завдань - проблем; формулювати і висловлювати особисту думку з тих чи інших питань. Тобто, особливого значення в процесі викладання курсу набуває розвиток самостійної й пошукової діяльності учнів, формування дослідницьких умінь: спостерігати явища і події, відкривати в них нове, невідоме, накопичувати в свідомості якомога більший арсенал образів навколишнього світу, розвивати інтерес до нього.

Принцип гуманізації освіти спрямовує курс «Навколишній світ» на використання особистісно зорієнтованих технологій навчання. Тому особистість учня, його індивідуальність, вікові особливості розвитку виступають як головні і визначальні умови побудови методики курсу.

Пропонується наступна структура курсу «Навколишній світ».

Курс «Навколишній світ» у 1 класі чотирирічної початкової школи (2 години на тиждень) розкриває ідею: **«Поряд з нами - цілий світ»**. Системоутворюючою основою змісту в 1

класі є його зв'язок з життям, акцентування уваги на конкретних явищах і об'єктах природного, предметного та соціального середовищ, в яких перебуває дитина. Найважливішими завданнями курсу «Навколишній світ» у 1 класі є формування комунікативних та необхідних дослідницьких умінь, правильної поведінки в школі і вдома, виховання патріотичних почуттів, любові до рідного краю, його природи, до своєї сім'ї, пробудження інтересу до школи, до навчання.

Програма 1-го класу базується на таких основних розділах: «Школа радо нас вітає», «Здоровим будь», «Мій рідний край, моя країна», «Сонце і Небо, Земля і Вода».

У **2 класі** (3 години на тиждень) здійснюється більш широке ознайомлення з різноманітністю і красою навколишнього світу через такі його складові: "Природа", "Людина як частина природи", "Світ, побудований людиною".

У змісті курсу «Навколишній світ» для 2 класу зроблено акцент на красі навколишнього світу. Відомо, що розкриття краси і гармонії природи відіграє значну роль у вихованні учнів, тому вивчення кожної теми важливо починати з художньо-емоційного сприйняття того чи іншого явища.

Екологічний підхід сприяє формуванню у свідомості учнів неподільного поняття «природа». Змістовно ознайомлення з навколишнім світом у 2 класі виходить за межі краєзнавчого матеріалу. Наводяться приклади цікавих об'єктів і явищ, що існують не тільки у природі рідного краю, України, але й у природі світу: незвичайні рослини, тварини тощо. Основу програми 2 класу складають чотири основних розділи: «Природи лагідна краса», «У світі симетрії», «Світ в мені, і в світі - я», «Світ, створений людьми».

У **3 класі** (3 години на тиждень) інтегруючою основою курсу «Навколишній світ» виступає ідея змін, що постійно відбуваються в докiллi «все тече, все змінюється». Ця ідея дозволяє показати учням на прикладах сезонних змін в природі і житті людей, а також прикладах глобальних, але достатньо

наочних явищ, як круговорот води в природі, кругообіг живої речовини, що в цілісному і єдиному світі існують взаємозв'язки.

У 3 класі курс має 4 розділи: «До побачення літо, здрастуй осінь калинова», «Зимова казка», «Людина та її організм», «Веснянки».

У 4 класі (3 години на тиждень) курс «Навколишній світ» має два розділи: «Наша планета: живий світ» та «Наша планета: країни і народи». В основу побудови змісту покладено екологічний, природоохоронний, валеологічний, краєзнавчий, українознавчий і планетарний принципи.

Перший розділ «Наша планета: живий світ» містить систематизовані відомості про рослину, тварину, будову організму людини і охорону її здоров'я. Матеріал другого розділу систематизовано на основі поступового ознайомлення учнів з поняттями: рідний дім, вулиця, місто, рідний край, Україна, планета, Всесвіт. Учні по-новому відкривають для себе рідний край з його селами, містами, людьми і їх традиціями, а також інші країни нашого спільного дому - планети Земля. Використання різноманітних пошукових методів, моральна спрямованість змісту і відповідна тематика - все це створює можливість для самостійної роботи учнів, сприяє особистісному сприйняттю важливих понять курсу: Батьківщина, рідний край, життя як унікальне явище на Землі.

Завдяки такій побудові курсу ми маємо можливість спочатку на конкретному краєзнавчому, а потім і в глобальному планетарному світі створити пропедевтичну основу формування в учнів сучасної наукової картини світу, розвитку уявлень про його взаємозв'язки і цілісність.

4 клас

(3 години на тиждень, всього 105 годин)

Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1. НАША ПЛАНЕТА - ЖИВИЙ СВІТ	
<i>1.1. Рослини</i>	
<p>Світ рослин. Значення рослин для життя на Землі. Різноманітність рослин. Вода, світло, тепло в житті рослин. Однорічні, дворічні та багаторічні рослини. Хвойні, листяні та квіткові рослини. Умови розвитку рослин. Приспособлення рослин до умов середовища (світло, тепло, вода, родючість ґрунту).</p> <p>Які органи мають рослини? (Корінь, стебло, листя, квіти, насіння). Корінь, його функції, різновиди. Стебло(стовбур) – опора для рослин. Листя, його різноманіт-</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> органи рослин; <i>знає</i> способи розмноження квіткових рослин; про Червону книгу України; <i>наводить приклади</i> культурних рослин своєї місцевості рослин, які охороняються державою, органів різних рослин; <i>пояснює</i> значення рослин для життя на Землі, значення води, світла і тепла в житті рослин; пристосування рослин до умов існування; роль ботанічних садів у справі охорони природи; свою роль в охороні природи рідного краю; <i>має уявлення про</i> різноманітність рослин на Землі, про поширення плодів і насіння про взаємозв'язок всіх органів рослин, про те, що рослина – цілісний організм; <i>дотримується</i> правил екологічного спостереження за рослинами; <i>спостерігає та описує</i> будову рослин, випаровування води листям,</p>

<p>ність, функції листка. Квітки, плоди, насіння в різних родин, їхні функції. Розмноження квіткових рослин. Рослина – цілісний організм. Сонце, повітря і вода в житті рослин.</p> <p>Рослинництво. Культурні та дикорослі рослини. Хлібні, овочеві, фруктові рослини. Охорона рослин. Червона книга України (Рослинний світ).</p>	<p>різноманітність насіння та плодів; порівнює рослини різних видів; розуміє, чому дітям не можна збирати гриби; значення плодів у розповсюдженні насіння; робить висновки про значення рослин для життя на Землі, про взаємозв'язок рослин з іншими живими організмами.</p>
<p>Екскурсія до парку, теплиці, ботанічного саду для ознайомлення з різноманітністю рослин.</p> <p>Спостереження в природі. Порівняння рослин одного виду та різних видів між собою.</p> <p>▪ Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ознайомлення з органами рослин; ▪ визначення віку дерева; ▪ дослід «Дихання листків»; ▪ дослід «Випаровування води з листя та насіння»; ▪ ознайомлення з плодами та насінням різноманітних рослин; ▪ збирає плоди й насіння рослин для годівлі птахів узимку; ▪ ознайомлення з будовою насіння. <p>Навчальні міні-проекти:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Рослини, соки яких ми вживаємо»; 	

- «Я пророшую насіння»;
- гра-вікторина «Подорож у минуле рослин».

Творче завдання. Карикатура на тему: «Як не треба поводитися в лісі».

2. НАША ПЛАНЕТА - ЖИВИЙ СВІТ

2.1. Тварини

Різноманітність тварин на Землі. Безхребетні тварини (загальна характеристика).
Медузи. Корали.

Черви. Комахи. Павукоподібні.

Ракоподібні.
Молюск.

Хребетні тварини. (загальна характеристика).

Риби, їх різноманітність.

Охорона риб.

Земноводні (амфібії). Плазуни (рептилії).

Птахи. Охорона птахів. Співочі птахи. Птахи нашої місцевості.

Звірі (ссавці), їх різноманітність. Летючі

Учень/учениця:

називає, безхребетних і хребетних тварин, ланцюги живлення, рідкісні види тварин;

має уявлення про про перелітних і осілих птахів своєї місцевості, різноманітність тварин на Землі, про розмноження тварин;

наводить приклади безхребетних, хребетних тварин, розвитку тваринництва в даній місцевості; наводить приклади тварин із Червоної книги України та тих, хто потребує захисту (в т. ч. під час нересту, сезону виводку потомства);

пояснює відмінність безхребетних тварин від хребетних, значення охорони тварин; роль державних заповідників у справі охорони природи; свою роль в охороні природи рідного краю;

дотримується правил гуманного ставлення до тварин;

спостерігає та описує різноманітність тварин на Землі;

робить висновки про різноманітність тварин у своїй місцевості та на

миші – різновид ссавців. Тварини наших лісів. Ссавці – жителі водойм.

М'ясоїдні, рослиноїдні, всеїдні тварини. Ланцюги живлення. Пристосування тварин до навколишнього середовища.

Розмноження тварин. Тваринництво. Рідкісні види тварин. Охорона тварин. Заповідники. Всесвітній фонд охорони тварин. Червона книга України (Тваринний світ).

планеті Земля, про необхідність охорони тварин.

Екскурсії на ферму, в краєзнавчий, зоологічний музеї, до зоопарку, акваріума, тераріуму, заповідника для ознайомлення з різноманітністю тварин.

Практичні роботи:

- виготовлення годівниць для зимуючих птахів.

Міні-проекти:

- «Якось усі тварини стали однаковими»;
- «А для чого птахам дзьоб?»;

Творчі завдання:

- hand made (ручна робота): виготовлення (майстрування, ліплення, малювання тощо) на тему «Фантастичні тварини», «Зоопарк фантастичних тварин»;

- монолог-фантазія «Якби я був птахом, то сказав би людям...»;
- казка «Про зайця хороброго» або «Про лисицю довірливу» або «Про доброго вовка» тощо;
- екологічний рейд «Рідній природі – на допомогу».

3. ВСЕСВІТ І СОНЯЧНА СИСТЕМА

3.1 Всесвіт і сонячна система

<p>Світ, в якому ми живемо.</p> <p>Склад Сонячної системи: Сонце, великі та карликові планети, малі тіла. Поняття планета. Рух планет. Земля – планета Сонячної системи.</p> <p>Сонце – найближча зірка до Землі. Значення Сонця для життя на Землі та його вплив на різноманітність природи Землі.</p> <p>Супутники планет. Місяць – природний супутник Землі.</p> <p>Теплові пояси. Добовий і річний рух Землі.</p> <p>Поняття Га-</p>	<p>Учень/учениця: <i>має уявлення</i> про давні моделі Всесвіту та сучасні уявлення про нього; про зорі, сузір'я, Молочний Шлях; <i>називає</i> місце людини у природі; планети сонячної системи та деякі їх супутники; розрізнити поняття зорі та сузір'я; теплові пояси Землі; умови, необхідні для життя живих організмів; <i>пояснює:</i> зміни освітленості Землі впродовж року; тривалість доби та року на Землі; <i>характеризує</i> рух планет; умови на планетах Сонячної системи; <i>застосовує</i> знання для задоволення пізнавального інтересу про Землю та інші планети Сонячної системи. <i>робить висновок:</i> про значення Сонця для життя на Землі; щодо ролі людини в збереженні природного середовища на планеті Земля; <i>орієнтується</i> у відповідних для свого віку словниках і довідниках; <i>працює</i> з інформацією у різних формах (текст, малюнок, таблиця, діаг-</p>
--	--

<p>лактика. Молочний Шлях – наша Галактика. Вигляд Землі з Космосу.</p> <p>Зірки та сузір'я. Велика та Мала Ведмедиця. Полярна зірка.</p> <p>Уявлення давніх людей про Землю та Всесвіт.</p>	<p>рама, схема);</p> <p>пропонує власний маршрут навчального проекту;</p>
<p><i>Демонстрації:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ уявлення стародавніх вчених про будову Землі; вигляд Землі із космосу; ▪ планет сонячної системи та їх супутників; ▪ карти зоряного неба. <p><i>Практичні роботи:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ моделювання сонячної системи; ▪ виготовлення моделі сузір'я; ▪ моделювання розширення Всесвіту за допомогою надувної кульки; ▪ дидактична гра « Доведіть, що Земля обертається навколо Сонця». <p><i>Орієнтовні навчальні міні-проекти (за вибором):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Пізнаваймо зоряне небо!»; ▪ «Світло та тепло Сонця»; ▪ «Наша Земля – мандрівниця»; ▪ «Таємниця Червоної планети» (про Марс); ▪ «Крижані велетні» (про Юпітер, Сатурн, Нептун, Уран). ▪ «Сестра Землі» (про Венеру). ▪ «За що Плутон вигнали з родини великих планет?» (про позбавлення Плутона статусу великої планети); ▪ «Діяльність людини на Землі»; 	

- Написання есе на тему (за вибором): «Майбутнє планети Земля», «Чи можливе життя на Місяці?», «Чи рухаються зорі?».

3.2 План і карта

Як вивчають Землю.

Горизонт, лінія та сторони горизонту. Орієнтування на місцевості за Сонцем, компасом, місцевими ознаками.

Зображення місцевості на плані, умовні знаки. Масштаб. Географічна карта, умовні знаки на карті. Робота з планом і картою.

Докази кулястості Землі. Глобус і карта. Карта півкуль. Фізична та політична карта.

Учень/учениця:

має уявлення про план місцевості, масштаб; *розрізняє* план і карту;

володіє елементарними прийомами читання плану і карти, орієнтування на глобусі

знає способи орієнтування на місцевості, деякі умовні знаки на плані та карті;

називає місце Землі у космічному просторі; основні та проміжні сторони горизонту; *орієнтується* на місцевості за Сонцем та місцевими ознаками;

спостерігає та описує прикмети орієнтування на місцевості;

визначає сторони горизонту за допомогою компаса;

застосовує знання про план місцевості і карту для розв'язання навчальних і життєвих ситуацій;

робить висновки про необхідність вивчення Землі як планети, нашого місця на планеті Земля.

спостерігає та фіксує результати своїх спостережень;

дотримується правил складання плану місцевості з урахуванням масштабу і використання умовних позначок; правил поведінки під час екскурсій.

застосовує правила поведінки в

	<p>природі; орієнтується у відповідних для свого віку словниках і довідниках; працює з інформацією у різних формах (текст, малюнок, таблиця, діаграма, схема); пропонує власний маршрут навчального проекту;</p>
<p>Екскурсії:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ визначення сторін горизонту за Сонцем, компасом або місцевими ознаками. <p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ вимірювання відстаней на плані місцевості; ▪ складання плану місцевості; ▪ орієнтування на місцевості. 	
<p>3.3 Наша рідна земля</p>	
<p>Україна на географічній карті світу. Адміністративний устрій України. Київ – столиця України.</p> <p>Місце твого народження.</p> <p>Твоя адреса на Землі: вулиця, місто (село), область, країна. Школа, місце її знаходження, її історія, традиції.</p> <p>Місто (село), в якому ти живеш: у якій місцевості воно</p>	<p>Учень/учениця: називає місце народження; адресу на Землі; місто (село), в якому живе, місцевість, у якій знаходиться місто (село), місця знаходження своєї школи; визначні пам'ятки культури та архітектури, підприємства, культурні центри, гострі проблеми міста (села): екологічні, економічні, соціальні; знає розташування Києва на карті України, міст на карті України; куди дівати сміття; має уявлення про історію виникнення міста (села), населення міста (села), його діяльність, відпочинок; спостерігає та описує проблеми міста (села): екологічні, економічні, со-</p>

<p>знаходиться, як сплановане. Історія міста (села).</p> <p>Визначні пам'ятки культури та архітектури, підприємства, культурні центри, які є в місті (селі). Найбільш гострі проблеми міста (села): екологічні, економічні, соціальні. Майбутнє рідного міста (села).</p>	<p>ціальні;</p> <p>дотримується правил підтримки порядку і чистоти в місті (селі);</p> <p>фотографує найцікавіші об'єкти природи рідного краю (за можливості);</p> <p>робить висновки про різноманітність і багатство природи України; майбутнє рідного міста (села); прогнозує майбутнє України.</p>
<p>3.4 Чудова земля Україна!</p>	
<p>Форми земної поверхні. Рівнини і гори в Україні і в рідному краї. Різноманітність і багатство природи України: рельєф, корисні копалини. Водойми України, їхнє використання та значення. Природні та штучні водойми: (рівнинні та гірські річки, Чорне і Азовське моря, озера, ставки, водосховища, болота, джерела). Використання та охорона водойм.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <p>має уявлення про різноманітність природи України; форми земної поверхні; види водойм; населення України</p> <p>називає назви річок та морів на географічній карті України; природні зони України; рослини і тварин різних природних зон України;</p> <p>спостерігає та описує рідний край (складає вірші, пише твори);</p> <p>знає розташування України на карті; правила збереження природи в рідному краї;</p> <p>розуміє значення корисних копалин, водойм, ґрунтів і лісів для природи та господарської діяльності людини;</p> <p>показує на карті і називає рівнини, гори, водойми, природні зони;</p>

<p>Ґрунти України. Охорона ґрунтів.</p> <p>Природні зони України. Мішані ліси. Лісостеп. Степ. Гори. Карпати і Кримські гори.</p> <p>Населення. Міста. Господарство. Майбутнє України.</p>	<p>використовує географічну карту України й рідного краю для розв’язання навчальних і життєвих ситуацій;</p> <p>дотримується правил роботи з географічною картою;</p> <p>орієнтується у відповідних для свого віку словниках і довідниках;</p> <p>знаходить декілька джерел інформації, порівнює, узагальнює та аналізує її;</p> <p>працює в групах, у парі;</p> <p>створює презентацію за результатами проекту.</p>
<p>Екскурсії:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ вивчення рельєфу місцевості, ознайомлення з його формами, водоймами, рослинним та тваринним світом, ґрунтами рідного краю; ▪ ознайомлення з підприємствами, культурними центрами, історичними пам’ятками свого міста (села). <p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ створення міні-колекції корисних копалин та з’ясування значення копалин для господарської діяльності людини; ▪ позначення на контурній карті столиці та міст України; основних форм земної поверхні; водойм України; ▪ практичний експеримент «Що забруднює ґрунт?»; ▪ «Подорож Україною» з використанням електронних ресурсів (за вибором учителя). <p>Навчальні міні-проекти:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ уявна подорож до столиці України або інших унікальних міст(сіл) України; ▪ «Як виникла назва мого міста(села)?»; ▪ конкурс творчих робіт «Майбутнє України»; 	

▪ складання віршів, написання творів про рідний край.

4. МАНДРУЄМО ПЛАНЕТОЮ

4.1 Я -українець, я – європеець

Україна – незалежна, демократична, правова держава.

Національні та державні символи України. Конституція України (ст.10, ст. 20, ст. 67).

Україна на карті світу. Найчисленніші українські громади в інших країнах світу. Українська діаспора і Україна.

Національні меншини України. Етнонаціональний розвиток України.

Європейський Союз – співтовариство народів Європи.

Волонтерство як добровільна суспільно корисна діяльність.

Учень/учениця:

усвідомлює себе громадянином України; призначення Конституції України та українського законодавства;

має уявлення про різноманітність країн світу, про місце України на карті світу; про Землю як спільний дім для всіх людей, необхідність толерантного ставлення до різноманітності культур, звичаїв народів;

розповідає про окремі досягнення українців в різних галузях (у науці, культурі, спорті тощо);

розпізнає символіку Європейського Союзу; *орієнтується* у своїх правах і обов'язках;

аргументує значення дотримання правил співжиття в суспільстві, невідворотність відповідальності за порушення законів, прав інших людей;

дбає про пам'ятки природи, історії та культури України.

знає про можливі правопорушення серед дітей,

застосовує знання про свої права у конкретних життєвих ситуаціях;

бере участь у суспільно корисній діяльності.

Практичні роботи:

- створення фотоколажу або проведення конкурсу малюнків (за вибором): «Україна – рідний край», «Національні і державні символи – уособлення духу народу», «Сім чудес України»;
- складання листа до ровесника-іноземця про свою країну;
- «Україна та її сусіди». Позначення на контурній карті сусідніх країн та їх столиць.

Орієнтовні навчальні міні-проекти (за вибором):

- «Сила від хліба, хліб від землі», «Хліб – символ життя»;
- «Закордонні українці. Етнічні брати і сестри за кордоном»;
- «Я пізнаю Україну», «Визначні місця мого краю»;
- «В яких країнах є українська діаспора?»;
- «Подорожуємо країнами світу та Євросоюзу»;
- «Видатні талановиті українці, яких знає світ»;
- «Винаходи українців, які відомі світові».

4.2 Навколо світу. Країни близькі та далекі

Природа материків і океанів. Населення Землі. Умови життя на Землі. Материки і океани.

Особливості природи Тихого, Атлантичного, Індійського й Північного Льодовитого океанів.

Особливості

Учень/учениця:

має уявлення про населення Землі, найбільші країни світу та їхні столиці; про розташування країн у природних зонах;

називає країни, з якими межує Україна, найбільші та найменші країни світу, природні зони, великі міста, розвинені країни світу;

знає особливості природи океанів і материків;

показує на фізичній карті світу та називає океани й материки;

природи материків Землі. Євразія, Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія, Антарктида.

Найбільші та найменші країни світу; розвинені країни світу (назви країн, столиці, площа, географічне положення на карті світу, в яких природних зонах розташовані ці країни, великі міста, населення, господарство).

Китай – найбільш багатонаселена країна на земній кулі.

Держави «великої сімки» та назви столиць цих держав.

США – одна з найрозвиненіших держав світу.

Японія – країна сонця.

Провідні країни Європи – Великобританія, Франція,

позначає на контурній карті материки та океани (або користується електронним ресурсом);

порівнює природу материків;

встановлює взаємозв'язки між географічним розташуванням океанів і материків та особливостями їхньої природи;

усвідомлює необхідність охорони природних багатств материків та океанів.

працює з інформацією у різних формах (текст, малюнок, таблиця, діаграма, схема);

пропонує власний маршрут навчального проекту;

працює в групах, у парі;

створює презентацію за результатами проекту.

Німеччина, Італія.	
<p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ читання карти світу; ▪ позначення на контурній карті назв материків і океанів; ▪ ознайомлення з картою світу, вивчення материків та океанів з використанням електронних ресурсів (<i>за вибором учителя</i>). <p>Орієнтовні навчальні міні-проекти (за вибором):</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Походження назв океанів», «Походження назв материків», ▪ «Розмаїта Африка»; ▪ «Подорож Антарктидою»; ▪ «Цікавий світ Австралії»; ▪ «Такі різні Америки»; ▪ «Ми живемо в Євразії»; ▪ «Земля – планета «Вода» (природа океанів). 	
4.3 Великі експедиції по нашій планеті	
<p>Подорож Марко Поло до Китаю у XIII ст. Відкриття Америки Колумбом у XV ст. Подорож Афанасія Никітіна «за три моря» – до Індії в XV ст. Перша навколосвітня подорож Магеллана в XVI ст. Дослідження Тихого океану і відкриття Австралії Джеймсом Куком у XVIII ст.</p> <p>Відкриття Африки Лівінгстоном у XIX ст. Подорож Міклухо-</p>	<p>Учень/учениця: <i>розповідає про</i> історію подорожі, географію подорожі, про природу відкритої місцевості, заняття населення;</p> <p><i>наводить приклади</i> розташування країн на карті світу,</p> <p><i>дотримується</i> правил роботи з географічними та контурними картами;</p> <p><i>спостерігає та описує</i> сучасні зміни місцевості;</p> <p><i>виконує</i> ілюстрації до подорожей.</p>

<p>Маклая до Нової Гвінеї в XIX ст. Подорож Пржевальського по Тянь-Шаню й Тибету.</p>	
<p>План вивчення подорожей (пропонується використання додаткової науково-популярної літератури): історія подорожі; географія подорожі; природа відкритої місцевості; населення, його звичаї, традиції, заняття; як змінилася місцевість з плином часу</p>	
<p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ вивчення географічних карт; ▪ робота з контурними картами: нанесення кордонів країн, корисних копалин, характерних видів рослин і тварин, основних сільськогосподарських культур, великих промислових центрів, екологічно небезпечних зон; ▪ прокладання маршрутів великих подорожей; ▪ оформлення макетів і аплікацій природних зон; ▪ складання гербаріїв, колекцій мінералів, ґрунтів; ▪ виготовлення альбомів ілюстрацій до подорожей. 	

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
1 клас	14
2 клас	29
3 клас	50
4 клас	72

ДЛЯ НОТАТОК